

Neznámý holokaust; Nečas, C.: Andr oda taboris. Tragédie cikánských táborů v Letech a v Hodoníně; Pape, M.: A nikdo Vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku; Polansky, P.: Tíživé mlčení; Polansky, P.: Bouře.

Anna Jurová, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, jurova@saske.sk

Recenzované práce (**Neznámý holokaust. Praha 1995, 88 s.**; **Nečas, C.: Andr oda taboris. Tragédie cikánských táborů v Letech a v Hodoníně. Brno 1995, 164 s.**; **Pape, M.: A nikdo Vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku. Praha 1997, 198 s.**; **Polansky, P.: Tíživé mlčení. Svědectví těch, kteří přežili Lety. Praha 1998, 256 s.**; **Polansky, P.: Bouře. Praha 1999, 240 s.**), hoci rôzneho charakteru (zborník, memoráty i fiktívny román vybudovaný na základe štúdia archívnych prameňov) majú spoločného menovateľa, a tým je tragédia českých a moravských Rómov v koncentračných táboroch na území Čiech a Moravy a protagonista aféry a zároveň persona non grata v terajšej Českej republike americký historik a genealóg Paul J. Polansky.

Česká historiografia, reprezentovaná hlavne prácami brnenského historika prof. C. Nečasa - napr. **Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939 - 1945.** Brno 1981; **Andr oda taboris.** Brno 1987; **Aušvicate hi khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II - Brzezince.** Brno 1992; v spoluautorstve s D. Holým: **Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech.** Brno 1993; **Českoslovenští Romové v letech 1938 - 1945.** Brno 1994; Nemůžeme zapomenout - naši bisteras. Olomouc 1994; - už niekoľko desaťročí venovala systematickú pozornosť výskumu perzekúcie Rómov počas druhej svetovej vojny na našom území až po priamu likvidáciu v koncentračnom tábore Auschwitz II - Birkenau. Treba uviesť, že mnohoročné výskumy prof. Nečasa zahrnuli aj územie Slovenska a priniesli výsledky o koncentracii Rómov v pracovných táboroch, zriaďovaných v tzv. Slovenskom štáte od roku 1941. Až do vzniku "kauzy Lety" vyvolanej bádáním a rozruchom okolo P.Polanskeho v roku 1994, sa nedozvedel žiadny čitateľ odbornej historiografickej produkcie či študent z hociktorej učebnice dejepisu nič o tom, že "kárné" a neskôr "sběrné" tábory Lety v okrese Písek a Hodonín u Kunštátu boli de facto koncentračnými cigánskymi tábormi s jasne rasovo vymedzeným účelom genocídy českých a moravských Rómov. V novo tvoriacej sa demokratickej spoločnosti je iste nežiadúce a hanbu vyvolávajúce priznanie aktívnej pomoci českých občanov - jednotlivcov i úradov protektorátnej vlády na systematickom vyvražďovaní Židov a Rómov počas druhej svetovej vojny. Negatívne a nevraživé postoje českej verejnosti voči Rómom však existovali dávno predtým. Bývalé Československo, ako demokratický štát, už v roku 1927 prijalo diskriminačný proticigánsky zákon č.117 Zb. O potulných Cigánoch, ktorý podľa francúzskeho a najmä bavorského vzoru zavádzal cigánske legitimácie, kočovnícke listy, dal podnet k zriadeniu ústrednej evidencie Cigánov a umožňoval celú škálu represívnych postihov a zákrokov polície voči nim, stigmatizujúc ich ako asociálov a kriminálne živly. Celé roky budovaná policajná evidencia Rómov poslúžila na ich postihovanie a likvidáciu v rokoch vojny.

Aj história letskeho tábora siaha do obdobia pred nemeckou okupáciou, kedy bol českými úradmi založený "kárný tábor", pôvodne určený pre "neprispôsobivých" asociálov a ľudí "práce se štítící", medzi ktorými nechýbali samozrejme ani Rómovia. Postupne sa tento tábor stále viac orientoval na Rómov, až bol nakoniec (od 2. aug. 1942, kedy bol vyhlásený Tag der Erfassung der Zigeuner) premenený na cigánsky koncentračný tábor. Je dostatok dôkazov, že korešpondencia s vedením tábora sa viedla v

češtine, že všetci dozorcovia boli Češi, bývalí českí četníci a takisto veliteľom tábora bol Čech, vrátane tiež administratívneho personálu. Riadenie letskeho tábora bolo po celý čas v kompetencii protektorátnej vlády a správy, ako to jasne dokumentuje kniha Marcusa Papeho: **A nikdo Vám nebude věřit**. História prenasledovania Rómov a Sintov na území Nemecka, Čiech a Moravy i konkrétny vývoj letskeho tábora sú doložené množstvom citovaných prameňov, počínajúc zákonmi a výnosmi nacistického režimu a jemu podriadenej protektorátnej vlády, písomnými materiálmi z táborovej pozostalosti a svedeckých výpovedí pochádzajúcich z povojnových súdnych procesov. Výrazne absentuje, ako to konštatuje autor, archív pražskej Kriminálnej ústredne, ktorý nie je možné zatiaľ študovať. Zjednotenie predvojnových, protektorátnych i povojnových evidencií Cigánov-Rómov v tomto archívnom fonde by umožnilo sledovať vývoj rómskeho etnika na tomto teritóriu, no bohužiaľ, aj moja vlastná skúsenosť potvrdzuje vedomé zatajovanie a znemožnenie štúdia tohto vzácneho pramenného materiálu. Autor načrtáva aj portréty protagonistov letských udalostí, z ktorých iba časť bola po vojne postavená pred súd. Vzhľadom k tomu, že hneď od skončenia vojny v roku 1945 sa vážne zvažovalo zriaďovanie pracovných a trestných táborov pre českých a slovenských Rómov a Sintov (napr. rokovania v rezorte vnútra o využití tábora v Cerhoniciach v okrese Písek) neodvažovali sa ani tí, ktorí prežili svedčiť proti svojim trýzniteľom. Naopak časť dozorcov prešla do služieb Národnej bezpečnosti a bola znovu využitá v socialistických "táboroch nútenej práce", kde boli internovaní všetci "cigáni tretej kategórie", t.z. všetci "nepriateľskí, zaostalí, asociáli, potulní a práci sa vyhýbajúci". Paradoxne aj väzni bývalého tábora v Letech boli postihnutí týmito opatreniami socialistickej exekutívy. Závažné dôsledky siahajúce až do súčasnosti znamenalo zničenie hmotného a kultúrneho dedičstva českých a moravských Rómov a Sintov v koncentračných táboroch i počas ich deportácií, ľahostajnosť českej verejnosti voči utrpeniu letských väzňov, čo sa hrubým spôsobom prejavuje existenciou "vepřína" na mieste bývalého provízórneho cintorína tohto tábora a najmä vedomé zamlčovanie podstatných faktov o táboře v Letech.

Udalosti, vyvolané výskumom P. Polanskeho od roku 1994 viedli síce k odhaleniu pamätníka na mieste bývalého koncentračného tábora v Letech, za účasti prezidenta Václava Havla a ďalších zástupcov decíznej sféry, no na výklade diania a postojoch oficiálnych miest nenastala žiadna zmena. *"Tábory nebyly vyhlazovací. Přesto v nich však následkem nelidských podmínek přišla o život podstatná část všech koncentrovaných vězňů, žen a zvláště dětí"*. Takéto interpretácie a ďalšie množstvo protirečivých tvrdení nachádzame v práci prof. Nečasa, C.: **Andr oda taboris** i v zborníku príspevkov **Neznámý holokaust**, pripraveného pri príležitosti odhalenia už uvedeného pamätníka v Letech. "Rozšírené heuristické možnosti" viedli prof. Nečasa opäť sa vrátiť k tejto trúchlivej téme, ako to sám uvádza, no možno skôr predpokladať, že teraz išlo o objednávku a reakciu na rozruch vyvolaný výskumom Polanskeho v snahe dokázať a zopakovať staré obranné tvrdenia zvalujúce všetku zodpovednosť na nemeckú stranu. Citovanie a uvádzanie množstva pokynov k fungovaniu tábora, rozpisy "jedálničkov" a vzápätí demaskovanie skutočného prostredia a podmienok v táboře, dokazovali, že správa tábora ich umelo vytvárala tak, aby ľudia umierali, a to najmä ženy a deti. To potvrdzujú aj materiály ľudového súdu z povojnového procesu s veliteľom tábora Janovským.

Z odborných kruhov sa vyčíta metodologicky nesprávne uskutočnený zber memorátov v rokoch 1995 - 1996, ktoré pomáhali Polanskemu zozbierať rómami aktivisti a príbuzná letských väzňov. Okrem štúdia archívnych prameňov, podarilo sa zistiť mená a adresy rómskych väzňov bývalého koncentračného tábora Lety, ktorí prežili táborové väznenie a po epidémii týfu a nútenej likvidácii tábora dostali sa na "slobodu" (mnohí boli uväznení "neoprávnene" - boli to často tzv. svetskí - poloviční Rómovia, Sintí). Na základe osobných skúseností z minulosti, ale aj v dôsledku momentálne sa vyvíjajúcej situácie a postojov verejnosti voči Rómom, odmietli pamätníci vypovedať do kamery a mikrofónu, a tak sa ich výpovede priamo zapisovali do počítača. Je pochopiteľné, že mohlo dôjsť ku skresleniu a mýlnej interpretácii. Zo zhromaždených vyše 60 svedeckých výpovedí je väčšina publikovaná v práci **Tíživé mlčení**, kde sú zahrnuté aj rozhovory s niektorými príbuznými dozorcov, so starostom a občanmi Mirovíc.

Je príznačné, že obeť holokaustu sa snažili pred svojimi príbuznými, najmä deťmi, zatajovať a skrývať svoje negatívne a bolestné spomienky na udalosti druhej svetovej vojny (pozri napr. *Děti holokaustu* od H. Epsteinovej z r. 1994). Podobne aj rómami pamätníci, ktorí o sebe mnohokrát nevedeli, nestýkali sa medzi sebou a ich potomkovia netušili o tragických udalostiach, prežitých niektorými aj vo viacerých koncentračných táboroch. Ich výpovede, aj keď môžu byť nadsadené a možno aj trochu zavádzajúce, vychádzajúce z pocitov osobnej krivdy, prenasledovania a poznačené veľkým časovým odstupom, predsa zhodne vypovedajú o pomeroch v letskom táboře, o správaní sa letských dozorcov a smrti svojich blízkych, ktorej nemohli zabrániť. Spomienky rómskych pamätníkov na Lety sú ťaživejšie než na iné tábory.

Jednu rovinu memorátov predstavujú charakteristiky jednotlivých rodín zavlečených do letskeho tábora. Mnohí z nich sa bránili tomu, aby boli označovaní za Rómom podľa stanovovaných kritérií a dokazovali, že ekonomické pomery ich rodín neboli najhoršie. Z výpovedí svedkov je zrejmé, že českí četníci pri chytaní

a transporte Rómov do tábora boli veľmi horliví, pričom sa zjavne ukradlo mnoho majetku (rodinné zlato, kone, vozy atď.). Nie je možné bez emócií čítať spomienky (nedopovedané) matiek, ktoré tam stratili svoje deti, často veľmi krutým spôsobom. Súčasné postavenie Rómov a výrazne negatívne a nepriateľské postoje terajšej českej verejnosti voči nim tvoria ďalšiu bolestnú rovinu spomienok pamätníkov, ktorí majú obavy o svoj život a životy najbližších, nechápu zneváženie a zneuctenie pietneho miesta bývalého koncentračného tábora veľkokapacitným "vepřinom" z čias socialistického poľnohospodárstva.

"Jediný příběh, který si o Letech pamatuju, se týká paní Luzumové. Romský tábor byl jen pár kilometrů od Orlíku a tato žena byla z Orlíku. Paní Luzumová byla uvězněna společně se svými dvěma mladými dcerami místní policií a odvezena do tábora.

Ona byla Romka nebo poloviční Romka, která se provdala za místního sedláka, který žil nedaleko Orlíku. Jednoho dne přišla česká policie a odvedla ji a její dcery pryč. Řekli, že musejí jít do tábora v Letech, protože mají romskou krev. Její manžel byl bílý a zámožný Čech, ale na tom nezáleželo.

Pan Luzum navštěvoval tábor téměř každý den, ale nikdy už svoji paní ani dcery neviděl. Později, po válce, se stal dobře známým komunistou. Byl tak zahořklý, že chtěl zbořit všechny kostely v Čechách, protože věřil tomu, že jeho žena se modlila a přesto nebyly její modlitby vyslyšeny." (P. Polansky, c.d., s. 238) - takto si na jednu z obětí spomínal vo svojom rozprávání archivár kniežata Schwarzenberga.

Príbeh pani Luzumovej a jej rodiny možno identifikovať v románe **Bouře** od P. Polanskeho, ktorý vyšiel zatiaľ ako posledná práca napísaná na základe štúdia prameňov treboňského archívu i ostatných dokumentov a memorátov ku kauze Lety. Román sa pohybuje na pomedzí dokumentu a fikcie, pozorný čitateľ dešifruje osoby, miesta deja a udalostí, pričom s napätím sleduje tragické osudy postihnutých osôb koncentračného tábora v "Rokách" i úlohu českej šľachty, úplatných úradníkov pri zakladaní a spravovaní tábora, ktorý svojou krutosťou v mnohom predstihol aj nemecké tábory. V zozname väzňov koncentračného tábora Auschwitz II - Birkenau, ktorý publikoval vo svojej práci z roku 1987 prof. Nečas, nachádzame rodinu Luzumových (v knihe mužského i ženského tábora) v románe predstavovanú rodinou Václava Lopatu, pastiera na kniežacom panstve rodiny "Weissenbergových". Možno si domýšľať, ako úzkostlivo sa skrýva pred svetom hanba za to, čo česká verejnosť dlho nechcela priznať ani vo vzťahu k povojnovému živelnému vyhánaniu a vraždeniu Nemcov (pozri výskumy T. Staněka a jeho práce). Pri čítaní tohto napínavého diela o krutom osude rodiny na pozadí dramatických udalostí druhej svetovej vojny možno si domýšľať príčiny znemožňovania ďalšieho výskumu tejto témy a zverejňovania faktov o úlohe dodnes v Čechách žijúcich a nepotrestaných osôb. Pre každého človeka by mali byť uvedené práce vážnym varovaním pred možným opakovaním podobných udalostí, pre historika by mali byť výzvou na realizáciu dôsledného výskumu aj o takýchto tragických témach a zodpovednosti konkrétnych osôb za ne.

Aj na Slovensku je obdobie druhej svetovej vojny a perzekúcií Rómov počas jej priebehu ešte stále veľkou neznámou a na štúdium čaká nielen množstvo archívnych prameňov, ale aj memoráty stále rednúcich ešte žijúcich pamätníkov.

".... Ale především chci poděkovat vězňům, kteří přežili Lety a podle romského zákona by neměli vyprávět své příběhy gádžům. Tím, že přerušili toto pouto mlčení, se svět, jak doufám, doví, co se jim stalo tehdy a co se jim děje dnes.

S nenávistí a předsudky nelze bojovat mlčením. Mohou s nimi bojovat jen stateční lidé, díky nimž můžeme spoluprožívat jejich utrpení a tragedii." P. Polansky: Tíživé mlčení. Praha 1998.